

Úvod do teoretickej informatiky (definície)

M. Winczer

Katedra základov a vyučovania informatiky
Fakulta matematiky, fyziky a informatiky
Univerzita Komenského

5. február 2025

Pravidlá

- Študenti sa môžu prihlásiť do experimentu, ktorý trvá počas študijnej časti semestra (t.j. do 17.5.2024)
- Študenti v experimente
 - musia robiť každý týždeň písomné DÚ
 - musia získať k termínu písomky aspoň 50% bodov za DÚ
 - priemer znáмок z písomiiek je dolná hranica známky
- Všetci študenti musia v priebežnom hodnotení získať aspoň 26% bodov. Priebežné hodnotenie tvorí priemer dvoch písomiiek (1.4. a 13.5. 2025 o 18:00, posl. A,B).
- 10% z priebežného hodnotenia sa pripočíta k bodom písomky na skúške, ak sa na ňu kvalifikujete.

Stránka predmetu:

<http://edu.fmph.uniba.sk/~winczer/uti.html>

Abecedy, Slová, Jazyky

Definícia 2.1 Neprázdna konečná množina sa nazýva **abeceda**. Prvky abecedy Σ sa nazývajú **symboly** abecedy Σ .

Definícia 2.2 Nech je Σ abeceda. Konečnú postupnosť symbolov zo Σ nazývame **slovo** nad abecedou Σ . **Prázdne slovo** λ je jediné slovo, ktoré má nula symbolov (niekde sa označuje aj ϵ).

Počet všetkých symbolov slova w nad abecedou Σ voláme **dĺžka slova** w a označujeme $|w|$. (Teda dĺžka postupnosti w .)

Abecedy, Slová, Jazyky

Množinu všetkých slov nad Σ označujeme Σ^*

Množinu všetkých slov nad Σ bez prázdneho slova označujeme $\Sigma^+ = \Sigma^* - \{\lambda\}$.

Dohoda: V reprezentácii slov medzi symbolmi nepíšeme čiarky. Zapisujeme

$x_1 x_2 \dots x_n$ namiesto $x_1, x_2, \dots, x_n$.

Abecedy, Slová, Jazyky

Definícia 2.9 Nech je Σ abeceda. Zobrazenie $K : \Sigma^* \times \Sigma^* \rightarrow \Sigma^*$, dané ako

$$K(x, y) = x \cdot y = xy,$$

pre všetky $x, y \in \Sigma^*$, voláme **zreťazenie** vzhľadom na Σ .

Definícia 2.12 Nech je Σ abeceda. Pre všetky $x \in \Sigma^*$ a ľubovoľné kladné celé číslo i definujeme i -tu mocninu x ako

$$x^i = xx^{i-1}, \text{ kde } x^0 = \lambda.$$

Abecedy, Slová, Jazyky

Definícia 2.13 Nech je Σ abeceda. Pre $v, w \in \Sigma^*$

- v je **podслово** $w \Leftrightarrow \exists x, y \in \Sigma^* : w = xvy$.
- v je **sufix** $w \Leftrightarrow \exists x \in \Sigma^* : w = xv$.
- v je **prefix** $w \Leftrightarrow \exists y \in \Sigma^* : w = vy$.
- keď $v \neq \lambda$ je **vlastné** podслово slova w resp. [sufix, prefix] vtedy a len vtedy, ak $v \neq w$ a v je podслово [sufix, prefix] slova w .

Definícia 2.15 Nech je Σ abeceda, $x \in \Sigma^*$ a $a \in \Sigma$. Počet výskytov a v x označujeme $|x|_a$.

Pre každú množinu A , $|A|$ označuje kardinalitu A .

$$\mathcal{P}(A) = \{S \mid S \subseteq A\}.$$

Abecedy, Slová, Jazyky

Definícia 2.16 Nech $\Sigma = \{s_1, s_2, \dots, s_m\}$, $m \geq 1$ je abeceda a nech $s_1 < s_2 < \dots < s_m$ je usporiadanie prvkov z Σ . **Kanonicke usporiadanie** nad Σ^* je pre všetky $u, v \in \Sigma^*$ definované takto:

$$u < v \Leftrightarrow (|u| < |v|)$$

$$\vee (|u| = |v| \wedge u = xs_iu' \wedge v = xs_jv')$$

pre nejaké $x, u', v' \in \Sigma^*$ a $i < j$).

Abecedy, Slová, Jazyky

Definícia 2.17 ľubovoľnú podmnožinu Σ^* nazývame **jazyk** nad abecedou Σ . Doplnok L^C jazyka L vzhľadom na Σ je jazyk $\Sigma^* - L$.

$L_0 = \emptyset$ je **prázdny jazyk**.

$L_\lambda = \{\lambda\}$ je jazyk obsahujúci len prázdne slovo.

Nech sú L_1 a L_2 jazyky nad Σ . Potom

$$L_1 \cdot L_2 = L_1 L_2 = \{vw \mid v \in L_1 \text{ a } w \in L_2\}$$

je **zreťazenie jazykov** L_1 a L_2 .

Abecedy, Slová, Jazyky

Nech je L jazyk nad Σ . Definujeme

$$L^0 = L_\lambda, \quad \text{a} \quad L^{i+1} = L^i \cdot L \text{ pre všetky } i \in \mathbb{N},$$

$$L^* = \bigcup_{i \in \mathbb{N}} L^i, \quad \text{a} \quad L^+ = \bigcup_{i \in \mathbb{N} - \{0\}} L^i = L \cdot L^*.$$

L^* sa volá **Kleeneho uzáver** jazyka L .

Abecedy, Slová, Jazyky

Definícia 2.27 Nech sú Σ_1 a Σ_2 dve ľubovoľné abecedy.

Funkciu $h : \Sigma_1^* \rightarrow \Sigma_2^*$, ktorá spĺňa podmienky:

(i) $h(\lambda) = \lambda$ a

(ii) $h(uv) = h(u)h(v)$ pre všetky $u, v \in \Sigma_1^*$

nazývame **homomorfizmus**.

h^{-1} definujeme takto: $h^{-1}(y) = \{x \mid h(x) = y\}, x \in \Sigma_1^*, y \in \Sigma_2^*$.

Pre ľubovoľný jazyk $L \subseteq \Sigma_1^*$ definujeme

$$h(L) = \{h(w) \mid w \in L\}.$$

Pre ľubovoľný jazyk $L \subseteq \Sigma_2^*$ definujeme

$$h^{-1}(L) = \cup_{w \in L} h^{-1}(w).$$

Algoritmické problémy

Algoritmus je program, ktorý zastane na každom vstupe.

Program A je zobrazenie

$$A : \Sigma_1^* \rightarrow \Sigma_2^*$$

Definícia 2.32 Rozhodovací problém (Σ, L) je pre danú abecedu Σ a daný jazyk L rozhodnúť pre každé $x \in \Sigma^*$, či

$$x \in L \text{ alebo } x \notin L.$$

Algoritmus A **rieši** rozhodovací problém (Σ, L) , ak pre všetky $x \in \Sigma^*$:

$$A(x) = \begin{cases} 1, & \text{ak } x \in L \\ 0, & \text{ak } x \notin L \end{cases}$$

Hovoríme, že A **rozpoznáva** L .

Algoritmické problémy

Ak existuje algoritmus, ktorý rozpoznáva jazyk L , hovoríme, že jazyk L je **rekurzívny**.

Definícia 2.37 Nech Σ a Γ sú abecedy. Hovoríme, že algoritmus A **počíta funkciu** $f : \Sigma^* \rightarrow \Gamma^*$, ak pre všetky $x \in \Sigma^*$

$$A(x) = f(x).$$

Definícia 2.38 Nech Σ a Γ sú abecedy a $R \subseteq \Sigma^* \times \Gamma^*$ je relácia na Σ^* a Γ^* . Algoritmus A **počíta R** (alebo A **rieši problém relácie R**), ak pre všetky $x \in \Sigma^*$

$$(x, A(x)) \in R.$$

Algoritmické problémy

Definícia 2.39 Optimalizačný problém je 6-tica

$\mathcal{U} = (\Sigma_I, \Sigma_O, L, \mathcal{M}, cost, goal)$, kde

- (i) Σ_I je abeceda, volá sa **vstupná abeceda**
- (ii) Σ_O je abeceda, volá sa **výstupná abeceda**
- (iii) $L \subseteq \Sigma_I^*$ je jazyk **prípustných vstupov** (slová zo zmysluplnou interpretáciou)
 $x \in L$ sa nazýva **inštanciou problému $\mathcal{U}$**
- (iv) $\mathcal{M}$ je funkcia z L do $\mathcal{P}(\Sigma_O^*)$, pre každé $x \in L$ voláme množinu $\mathcal{M}(x)$ **množina prípustných riešení pre x**
- (v) $cost$ je funkcia, $cost : \bigcup_{x \in L} (\mathcal{M}(x) \times \{x\}) \rightarrow \mathbb{R}^+$, voláme ju **cenová funkcia**

Algoritmické problémy

(vi) $goal \in \{minimum, maximum\}$ je cieľ.

Prípustné riešenie $\alpha \in \mathcal{M}(x)$ sa nazýva **optimálne** pre inštanciu x problému U , keď

$$cost(\alpha, x) = \mathbf{Opt}_{\mathcal{U}}(x) = goal\{cost(\beta, x) \mid \beta \in \mathcal{M}(x)\}.$$

Hovoríme, že algoritmus A **rieši** problém $\mathcal{U}$, ak pre všetky $x \in L$

- (i) $A(x) \in \mathcal{M}(x)$ ($A(x)$ je prípustné riešenie pre inštanciu x problému $\mathcal{U}$) a
- (ii) $cost(A(x), x) = goal\{cost(\beta, x) \mid \beta \in \mathcal{M}(x)\}.$

Ak $goal = minimum$, $\mathcal{U}$ voláme **minimalizačný problém**.

Ak $goal = maximum$, $\mathcal{U}$ voláme **maximalizačný problém**.

Algoritmické problémy

Hovoríme, že optimalizačný problém

$\mathcal{U}_1 = (\Sigma_I, \Sigma_O, L', \mathcal{M}, cost, goal)$ je **podproblém** optimalizačného problému $\mathcal{U}_2 = (\Sigma_I, \Sigma_O, L, \mathcal{M}, cost, goal)$, ak $L' \subseteq L$.

Definícia 2.47 Nech je Σ abeceda a $x \in \Sigma^*$. Hovoríme, že algoritmus **generuje** slovo x , ak je výstupom A slovo x pre vstup λ .

Definícia 2.48 Nech je Σ abeceda a $L \subseteq \Sigma^*$. Algoritmus A **počíta** L , ak pre každé kladné celé číslo n je výstupom A $x_1, x_2, \dots, x_n$, pričom je to prvých n slov L usporiadaných kanonickým usporiadaním.

Konečné automaty

Definícia 3.1 (Deterministický) **konečný automat (KA)** je 5-tica $M = (Q, \Sigma, \delta, q_0, F)$, kde

- (i) Q je konečná neprázdna množina **stavov**,
- (ii) Σ je abeceda, **vstupná abeceda** M . (Prípustné vstupy sú všetky slová nad Σ .)
- (iii) q_0 je počiatočný stav,
- (iv) $F \subseteq Q$ je množina **akceptujúcich stavov** a
- (v) δ je funkcia. $\delta : Q \times \Sigma \rightarrow Q$, voláme ju **prechodová funkcia** M . ($\delta(q, a) = p$ znamená, že ak M v stave q prečíta symbol a , zmení stav na p .)

Konfigurácia M je ľubovoľný prvok z $Q \times \Sigma^*$.

Konfiguráciu $(q_0, x) \in \{q_0\} \times \Sigma^*$ voláme **počiatočná konfigurácia** M na x .

Konečné automaty

Každá konfigurácia patriaca do $Q \times \{\lambda\}$ sa nazýva **koncová konfigurácia**

Krok M je relácia (na konfiguráciách):

$$\vdash_M \subseteq (Q \times \Sigma^*) \times (Q \times \Sigma^*),$$

definovaná takto:

$$(q, w) \vdash_M (p, x) \Leftrightarrow w = ax, a \in \Sigma \text{ a } \delta(q, a) = p.$$

Konečné automaty

Výpočet C stroja M je konečná postupnosť $C = C_0, C_1, \dots, C_n$ konfigurácií takých, že $C_i \vdash_M C_{i+1}$ pre všetky $0 \leq i \leq n-1$.

C je **výpočet** M na **vstupe** $x \in \Sigma^*$, ak $C_0 = (q_0, x)$ a $C_n \in Q \times \{\lambda\}$.

Ak $C_n \in F \times \{\lambda\}$ hovoríme, že C je **akceptujúci výpočet** M na vstupe x alebo ekvivalentne M **akceptuje** x .

Ak $C_n \in (Q - F) \times \{\lambda\}$ hovoríme, že C je **zamietajúci výpočet** M na vstupe x alebo ekvivalentne M **zamietá** x .

Konečné automaty

Jazyk $L(M)$ akceptovaný M definujeme ako

$$\begin{aligned} L(M) &= \{w \in \Sigma^* \mid \text{výpočet } M \text{ na } w \text{ skončí} \\ &\quad \text{v koncovej konfigurácii } (q, \lambda), q \in F\} \\ &= \{w \in \Sigma^* \mid M \text{ akceptuje } w\}. \end{aligned}$$

Trieda **regulárnych jazykov**

$$\mathcal{L}(KA) = \{L(M) \mid M \text{ je } KA\}$$

je trieda všetkých jazykov akceptovaných konečnými automatmi. Jazyk L z $\mathcal{L}(KA)$ je **regulárny**.

Konečné automaty

Definícia 3.2 Nech $M = (Q, \Sigma, \delta, q_0, F)$ je konečný automat.

Definujeme $\stackrel{*}{\vdash}_M$ ako tranzitívny a reflexívny uzáver relácie krok $\vdash_M$ stroja M t.j.

$(q, w) \stackrel{*}{\vdash}_M (p, u) \Leftrightarrow (q = p \text{ a } w = u) \text{ alebo } \exists k \in \mathbb{N} - \{0\} \text{ také, že}$

(i) $w = a_1 a_2 \dots a_k u, a_i \in \Sigma \text{ pre } i = 1, 2, \dots, k \text{ a}$

(ii) $\exists r_1, r_2, \dots, r_{k-1} \in Q \text{ takých, že}$

$(q, w) \stackrel{*}{\vdash}_M (r_1, a_2 \dots a_k u) \stackrel{*}{\vdash}_M (r_2, a_3 \dots a_k u) \stackrel{*}{\vdash}_M \dots (r_{k-1}, a_k u) \stackrel{*}{\vdash}_M (p, u).$

Definujeme $\hat{\delta} : Q \times \Sigma^* \rightarrow Q$ takto:

(i) $\hat{\delta}(q, \lambda) = q$ pre všetky $q \in Q$ a

(ii) $\hat{\delta}(q, wa) = \delta(\hat{\delta}(q, w), a)$ pre všetky
 $a \in \Sigma, w \in \Sigma^*, q \in Q.$

Konečné automaty

Každý automat rozdelí Σ^* do $|Q|$ tried

$$KL[p] = \{w \in \Sigma^* \mid \hat{\delta}(q_0, w) = p\} = \{w \in \Sigma^* \mid (q_0, w) \stackrel{*}{\vdash}_M (p, \lambda)\}.$$

Je zrejmé, že pre všetky $p, q \in Q, p \neq q$ platí

$$\bigcup_{p \in Q} KL[p] = \Sigma^* \quad \text{a} \quad KL[p] \cap KL[q] = \emptyset.$$

Konečné automaty

Simulácia

Lema 3.10 (Simulácia) Nech Σ je abeceda a $M_1 = (Q_1, \Sigma, \delta_1, q_{01}, F_1)$ a $M_2 = (Q_2, \Sigma, \delta_2, q_{02}, F_2)$ sú konečné automaty. Pre operáciu $\odot \in \{\cup, \cap, -\}$ existuje KA M taký, že

$$L(M) = L(M_1) \odot L(M_2).$$

$M = (\Sigma, Q, \delta, q_0, F_\odot)$, kde

- (i) $Q = Q_1 \times Q_2$,
- (ii) $q_0 = (q_{01}, q_{02})$,
- (iii) pre všetky $q \in Q_1, p \in Q_2$ a $a \in \Sigma$ je $\delta((q, p), a) = (\delta_1(q, a), \delta_2(p, a))$,
- (iv) ak $\odot = \cup$, $F = F_1 \times Q_2 \cup Q_1 \times F_2$,
ak $\odot = \cap$, $F = F_1 \times F_2$,
ak $\odot = -$, $F = F_1 \times (Q_2 - F_2)$.

Konečné automaty

Dôkazy neexistencie

Lema 3.12 Majme konečný automat $A = (Q, \Sigma, \delta, q_0, F)$. Nech pre $x, y \in \Sigma^*$, $x \neq y$:

$$(q_0, x) \stackrel{*}{\vdash}_A (p, \lambda) \quad \text{a} \quad (q_0, y) \stackrel{*}{\vdash}_A (p, \lambda)$$

pre nejaké $p \in Q$. Potom pre ľubovoľné $z \in \Sigma^*$ existuje $r \in Q$ také, že $xz \in KL[r]$ aj $yz \in KL[r]$ a platí, že

$$xz \in L(A) \Leftrightarrow yz \in L(A).$$

Konečné automaty

Dôkazy neexistencie, **pumpovacia lema pre regulárne jazyky**

Lema 3.14 Pre každý regulárny jazyk L existuje konštanta $n_0 \in \mathbb{N}$ taká, že každé slovo $w \in \Sigma^*$, pre ktoré $|w| \geq n_0$, sa dá vyjadriť ako

$$w = yxz,$$

kde

- (i) $|yx| \leq n_0$,
- (ii) $|x| \geq 1$ a
- (iii) buď $\{yx^kz \mid k \in \mathbb{N}\} \subseteq L$ alebo $\{yx^kz \mid k \in \mathbb{N}\} \cap L = \emptyset$.

Konečné automaty

Definícia 3.1 Nedeterministický konečný automat (NKA) je 5-tica $M = (Q, \Sigma, \delta, q_0, F)$, kde

- (i) Q je konečná neprázdna množina **stavov**,
- (ii) Σ je abeceda, **vstupná abeceda** M . (Prípustné vstupy sú všetky slová nad Σ .)
- (iii) q_0 je počiatočný stav,
- (iv) $F \subseteq Q$ je množina **akceptujúcich stavov** a
- (v) δ je funkcia. $\delta : Q \times \Sigma \rightarrow \mathcal{P}(Q)$, voláme ju **prechodová funkcia** M .

Konfigurácia M je ľubovoľný prvok z $Q \times \Sigma^*$.

Konfiguráciu $(q_0, x) \in \{q_0\} \times \Sigma^*$ voláme **počiatočná konfigurácia** M na x .

Konečné automaty

Každá konfigurácia patriaca do $Q \times \{\lambda\}$ sa nazýva **koncová konfigurácia**

Krok M je relácia (na konfiguráciách):

$$\vdash_M \subseteq (Q \times \Sigma^*) \times (Q \times \Sigma^*),$$

definovaná takto:

$$(q, w) \vdash_M (p, x) \Leftrightarrow w = ax, a \in \Sigma \text{ a } p \in \delta(q, a).$$

Konečné automaty

Výpočet C stroja M je konečná postupnosť $C = C_0, C_1, \dots, C_n$ konfigurácií takých, že $C_i \xrightarrow{M} C_{i+1}$ pre všetky $0 \leq i \leq n-1$.

Výpočet M na vstupe $x \in \Sigma^*$ je výpočet $C_0, C_1, \dots, C_m$ stroja M , kde

- (i) $C_0 = (q_0, x)$ a
- (ii) buď $C_m \in Q \times \{\lambda\}$, **alebo**
 $C_m = (q, ax)$, pre nejaké $a \in \Sigma$ a $q \in Q$ také, že $\delta(q, a) = \emptyset$.

Ak $C_m \in F \times \{\lambda\}$ hovoríme, že C je **akceptujúci výpočet** M na vstupe x . **Ak existuje akceptujúci výpočet M na x hovoríme, že M akceptuje slovo x .**

Konečné automaty

Jazyk $L(M)$ akceptovaný M definujeme ako

$$\begin{aligned} L(M) &= \{w \in \Sigma^* \mid \text{výpočet } M \text{ na } w \text{ skončí} \\ &\quad \text{v koncovej konfigurácii } (q, \lambda), q \in F\} \\ &= \{w \in \Sigma^* \mid M \text{ akceptuje } w\}. \end{aligned}$$

Konečné automaty

$\stackrel{*}{\vdash}_M$ je tranzitívny a reflexívny uzáver relácie krok $\vdash_M$ stroja M .

Pre prechodovú funkciu δ definujeme $\hat{\delta} : Q \times \Sigma^* \rightarrow \mathcal{P}(Q)$ pre všetky $q \in Q$, $a \in \Sigma$, a $w \in \Sigma^*$ takto:

- (i) $\hat{\delta}(q, \lambda) = \{q\}$,
- (ii) $\hat{\delta}(q, wa) = \bigcup_{r \in \hat{\delta}(q, w)} \delta(r, a)$
 $= \{p \mid \text{existuje } r \in \hat{\delta}(q, w) \text{ také, že } p \in \delta(r, a)\}.$

Konečné automaty

Simulácia NKA na DKA, veta 3.26

Pre NKA $M = \{Q, \Sigma, \delta_M, q_0, F\}$, vytvoríme DKA
 $A = (Q_A, \Sigma, \delta_A, q_{0A}, F_A)$

- (i) $Q_A = \{\langle P \rangle \mid P \subseteq Q\}$,
- (iii) $q_{0A} = \langle \{q_0\} \rangle$,
- (iv) $F_A = \{\langle P \rangle \mid P \subseteq Q \text{ a } P \cap F \neq \emptyset\}$,
- (v) $\delta_A : Q_A \times \Sigma \rightarrow Q_A$, pre všetky $\langle P \rangle \in Q_A$ a $a \in \Sigma$ definovaná ako

$$\delta_A(\langle P \rangle, a) = \left\langle \bigcup_{p \in P} \delta_M(p, a) \right\rangle.$$

Konečné automaty

Definícia Regulárny výraz E nad abecedou Σ je výraz vytvorený podľa nasledujúcich pravidiel a reprezentuje jazyk $L(E)$ definovaný takto

- (i) $\emptyset$ je regulárny výraz a $L(\emptyset) = \emptyset$.
- (ii) Pre ľubovoľné $a \in \Sigma \cup \{\lambda\}$ je a regulárny výraz a $L(a) = \{a\}$.
- (iii) Ak sú E_1, E_2 regulárne výrazy, potom sú regulárne výrazy aj $(E_1 + E_2), (E_1 \cdot E_2), (E_1^*)$
a
 $L((E_1 + E_2)) = L(E_1) \cup L(E_2),$
 $L((E_1 \cdot E_2)) = L(E_1) \cdot L(E_2), L((E_1^*)) = (L(E_1))^*.$
- (iv) iné regulárne výrazy nad Σ nie sú.

Konvencie pri zápise regulárnych výrazov:

- (i) Priorita operátorov (od najvyššej) $*$, $\cdot$, $+$, t.j. netreba písať všade zátvorky.
- (ii) Operátor zretazenia sa vynecháva.
- (iii) $\{w_1, \dots, w_n\}$ označuje konečný jazyk obsahujúci slová $w_1, \dots, w_n$.

Konečné automaty

Reg. výraz pre daný DKA

Nech DKA $A = (Q, \Sigma, \delta, q_0, F)$ a $Q = \{0, 1, \dots, n\}$, $q_0 = 0$.
Pre $0 \leq i, j \leq n$, $-1 \leq k \leq n$ definujeme množinu $R_{i,j}^k$ takto

$$R_{i,j}^k = \{w \in \Sigma^* \mid \hat{\delta}(i, w) = j \text{ a } \hat{\delta}(i, u) \leq k\}$$

pre všetky vlastné prefixy u slova w .

$R_{i,j}^k$ obsahuje len také slová, ktoré spôsobia prechod automatu A zo stavu i do stavu j a prechádzajú pri tom len cez stavy z množiny $\{0, 1, \dots, k\}$.

$$L(A) = \bigcup_{j \in F} R_{0,j}^n$$

Konečné automaty

Reg. výraz pre daný DKA

{ dynamické programovanie }

$$R_{i,j}^{-1} = \{a \mid \delta(i, a) = j\} \cup \{\lambda \mid \text{ak } i = j\}$$

$$R_{i,j}^k = \begin{cases} \emptyset & \text{ak } k = -1, i \neq j, \delta(i, a) \neq j \\ \{a\} & \text{ak } k = -1, i \neq j, \delta(i, a) = j \\ \{\lambda\} & \text{ak } k = -1, i = j, \delta(i, a) \neq j \\ \{\lambda, a\} & \text{ak } k = -1, i = j, \delta(i, a) = j \\ R_{i,j}^{k-1} \cup R_{i,k}^{k-1} (R_{k,k}^{k-1})^* R_{k,j}^{k-1} & \text{ak } k > -1. \end{cases}$$

Turingov stroj

Definícia 4.1 Turingov stroj (TS) je sedmica

$M = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, q_{\text{accept}}, q_{\text{reject}})$, kde

- (i) Q je konečná množina, nazýva sa **množina stavov** M ,
- (ii) Σ je **vstupná abeceda**, $\epsilon, \sqcup \notin \Sigma$,
- (iii) Γ je abeceda, nazýva sa **pracovná abeceda**. $\Sigma \subseteq \Gamma$ a $\epsilon, \sqcup \in \Gamma$,
- (iv) $\delta : (Q - q_{\text{accept}}, q_{\text{reject}}) \times \Gamma \rightarrow Q \times \Gamma \times \{L, R, N\}$ je **prechodová funkcia** stroja **M**, pre ktorú platí pre všetky $q \in Q - q_{\text{accept}}, q_{\text{reject}}$, že $\delta(q, \epsilon) \in Q \times \{\epsilon\} \times \{R, N\}$,
- (v) q_0 je **počiatočný stav**,
- (vi) $q_{\text{accept}} \in Q - \{q_{\text{reject}}\}$ je **akceptujúci stav**,
- (vii) $q_{\text{reject}} \in Q - \{q_{\text{accept}}\}$ je **zamietajúci stav**.

Turingov stroj

Konfigurácia C stroja M je prvok

$$z \text{ conf}(M) = \{\zeta\} \cdot \Gamma^* \cdot Q \cdot \Gamma^+ \cup Q \cdot \{\zeta\} \cdot \Gamma^*.$$

Počiatočná konfigurácia M na vstupnom slove x je $q_0\zeta x$.

Krok stroja M je relácia $\vdash_M$ na konfiguráciách

$$(\vdash_M \subseteq \text{conf}(M) \times \text{conf}(M))$$

$$(i) \quad x_1x_2 \dots x_{i-1}qx_ix_{i+1} \dots x_n \vdash_M x_1x_2 \dots x_{i-1}pyx_{i+1} \dots x_n, \text{ ak}$$

$$\delta(q, x_i) = (p, y, N)$$

$$(ii) \quad x_1x_2 \dots x_{i-1}qx_ix_{i+1} \dots x_n \vdash_M x_1x_2 \dots x_{i-2}px_{i-1}yx_{i+1} \dots x_n, \text{ ak}$$

$$\delta(q, x_i) = (p, y, L)$$

$$(iii) \quad x_1x_2 \dots x_{i-1}qx_ix_{i+1} \dots x_n \vdash_M x_1x_2 \dots x_{i-1}ypx_{i+1} \dots x_n, \text{ ak}$$

$$\delta(q, x_i) = (p, y, R), i < n \text{ a } x_1x_2 \dots x_{n-1}qx_n \vdash_M x_1x_2 \dots x_{n-1}yp\sqcup,$$

$$\text{ak } \delta(q, x_n) = (p, y, R).$$

Turingov stroj

Výpočet M je potenciálne nekonečná postupnosť konfigurácií $C_0, C_1, \dots$ taká, že $C_i \vdash_M C_{i+1}$, pre $i = 0, 1, 2, \dots$.

Ak $C_0 \vdash_M C_1 \vdash_M \dots C_i$, $i \in \mathbb{N}$, tak píšeme $C_0 \vdash_M^* C_i$.

Výpočet M na vstupe x je výpočet, ktorý začína v počiatočnej konfigurácii $C_0 = q_0 \zeta x$ a je buď nekonečný, alebo končí v konfigurácii $w_1 q w_2$, kde $w_1, w_2 \in \Gamma^*$ a $q \in \{q_{\text{accept}}, q_{\text{reject}}\}$.

Výpočet M na x je **akceptujúci** ak končí v akceptujúcej konfigurácii $w_1 q_{\text{accept}} w_2$.

Výpočet M na x je **zamietajúci** ak končí v zamietajúcej konfigurácii $w_1 q_{\text{reject}} w_2$.

Turingov stroj

Ak je výpočet M na x akceptujúci(zamietajúci), hovoríme, že M **akceptuje(zamieta)** x .

Ak je výpočet M na x zamietajúci alebo **nekonečný**, hovoríme, že M **neakceptuje**.

Turingov stroj

Jazyk $L(M)$ akceptovaný M definujeme ako

$$L(M) = \{w \in \Sigma^* \mid M \text{ akceptuje } w\}.$$

Hovoríme, že M počíta funkciu $F : \Sigma^* \rightarrow \Gamma^*$, keď pre všetky

$$x \in \Sigma^* : q_0 \dot{\vdash}_M^* x \dot{\vdash}_M q_{\text{accept}} \dot{\vdash} F(x).$$

Turingov stroj

Jazyk L nazývame **rekurzívne vyčísliteľný** (recursively enumerable) ak existuje TS M taký, že $L = L(M)$.

Množina

$$\mathcal{L}_{RE} = \{L(M) \mid M \text{ je TS}\}$$

sa nazýva **trieda rekurzívne vyčísliteľných jazykov**.

Jazyk $L \subseteq \Sigma^*$ sa nazýva **rekurzívny** (recursive), alebo rozhodovací problém (Σ, L) sa nazýva **rozhodnuteľný** (decidable), ak $L = T(M)$ pre TS M , taký, že pre všetky $x \in \Sigma^*$

(i) $q_0 \dot{\vdash}_M^* y q_{\text{accept}} z, y, z \in \Gamma^*, \text{ keď } x \in L \text{ a}$

(ii) $q_0 \dot{\vdash}_M^* u q_{\text{reject}} v, u, v \in \Gamma^*, \text{ keď } x \notin L.$

Ak platí (i) aj (ii) hovoríme, že M **zastane na každom vstupe**, alebo, že M **vždy zastane**.

Turingov stroj

{Turingov stroj, ktorý vždy zastane je formálny model
“algoritmu”.}

Množina

$$\mathcal{L}_R = \{L(M) \mid M \text{ je TS, ktorý vždy zastane}\}$$

je trieda **rekurzívnych** (algoritmicky rozpoznateľných)
jazykov

Funkcia $F : \Sigma_1^* \rightarrow \Sigma_2^*$, kde Σ_1, Σ_2 sú abecedy, sa nazýva
vypočítateľná (computable), ak existuje TS M , ktorý počíta F .

Turingov stroj

k -páskový Turingov stroj (TS) dostaneme z obyčajného TS zmenou niektorých jeho častí:

- (i) vstupná páska je len **na čítanie**, ľavý okraj vstupnej pásky označuje symbol ϵ a pravý okraj špeciálny symbol $\$$. Na vstupnej páske sa hlava môže pohybovať oboma smermi, ale nemôže sa posunúť pred ϵ ani za $\$$.
- (ii) má k **pracovných pásov**. Každá pracovná páska má svoju hlavu na čítanie a zápis, na ľavom okraji pásky je symbol ϵ , pred ktorý sa hlava nemôže dostať. Pásky obsahujú na začiatku výpočtu len symboly $\sqcup$. Hlavy na páskach sa môžu hýbať vpred aj vzad. Políčko pracovnej pásky je symbol z Γ . Pracovné pásky sú očíslované od 1 po k .

Turingov stroj

Konfigurácia $(q, w, i, u_1, i_1, u_2, i_2, \dots, u_k, i_k)$ je prvok
z $Q \times \Sigma^* \times N \times (\Gamma^* \times N)^k$.

(je tam stav q , vstupné slovo w , pozícia i čítacej hlavy na vstupnom slove, a k dvojíc – pracovná páska u_j a pozícia i_j hlavy na nej) Keď $w = a_1 a_2 \dots a_n, a_i \in \Sigma$, čítacia hlava číta symbol a_i .

Pre $1 \leq j \leq k$ je obsah pracovnej pásky $\clubsuit u_j$ a platí, že $i_j < |u_j|$.

V **počiatočnej konfigurácii** na vstupnom slove w je na vstupnej páske $\clubsuit w \$$, číta sa 1. symbol w , pracovné pásy obsahujú $\clubsuit \square \dots$, hlavy čítajú symbol $\clubsuit$.

Turingov stroj

Krok stroja opisuje prechodová funkcia

$$\delta : Q \times (\Sigma \cup \{\text{¢}, \$\}) \times \Gamma^k \rightarrow Q \times \{L, R, N\} \times (\Gamma \times \{L, R, N\})^k$$

Argument $(q, a, b_1, \dots, b_k)$

- (i) q je momentálny stav.
- (ii) $a \in \Sigma \cup \{\text{¢}, \$\}$ je symbol, ktorý číta hlava na vstupnej páske.
- (iii) $b_1, \dots, b_k$ sú symboly, ktoré čítajú hlavy na pracovných páskach.

Vykonanie kroku zahŕňa:

- (i) prepísanie každého z k symbolov $b_1, \dots, b_k$ na pracovných páskach,
- (ii) zmenu stavu stroja
- (iii) eventuálne posunutie všetkých $k + 1$ hláv tak, že žiadna nevyjde mimo pásky

Turingov stroj

Ak výpočet stroja M na w príde do stavu q_{accept} , potom M akceptuje w . Ak príde do q_{reject} , alebo sa nezastaví, potom M slovo w neakceptuje.

Poznámka: Uvedomte si, že v našom označení sú obyčajný TS a jednopáskový TS dva rôzne stroje. Obyčajný ma jedinú pásku, kde je na začiatku vstup a stroj ju používa na čítanie aj zápis. Jednopáskový (k -páskový) TS má jednu pásku len vstupnú (je na nej vstup a dá sa len čítať) a jednu (k) pracovnú(ých) pásoch, na ktoré sa dá písať a dajú sa aj čítať.

Turingov stroj

Ekvivalentnosť strojov

Nech sú A a B dva stroje pracujúce nad rovnakou abecedou Σ .
 A **je ekvivalentné** B , keď pre každý vstup $x \in \Sigma^*$ platí

- (i) A akceptuje x práve vtedy keď B akceptuje x ,
- (ii) A zamietá x práve vtedy keď B zamietá x ,
- (iii) výpočet A na x je nekonečný práve vtedy keď výpočet B na x je nekonečný.

Poznámka: Ekvivalencia A a B implikuje, že $L(A) = L(B)$. Ale platnosť $L(A) = L(B)$ neimplikuje ekvivalenciu A a B .

Turingov stroj

k k -páskovému TS existuje ekvivalentný obyčajný TS

Označme si k -páskový Turingov stroj TS A a obyčajný TS B .
 B bude simulovať prácu A . Jeden spôsob ako realizovať simuláciu je, že konfigurácia B bude reprezentovať konfiguráciu A (jedna ku jednej)
 k -páskový TS A má pracovnú abecedu Γ_A . Pracovnú abecedu Γ_B TS B definujeme takto:

$$\Gamma_B = (\Sigma \cup \{\$, \sqcup\}) \times \{\sqcup, \uparrow\} \times (\Gamma_A \times \{\sqcup, \uparrow\})^k \cup \Sigma \cup \{\$, \sqcup\}$$

$$a = (a_0, a_1, \dots, a_{2k+1}) \in \Sigma_B$$

Turingov stroj

Definícia 4.15 Dva modely strojov (triedy strojov) na riešenie rozhodovacích problémov $\mathcal{A}, \mathcal{B}$ sú **ekvivalentné** keď

- (i) pre každý stroj $A \in \mathcal{A}$ existuje stroj $B \in \mathcal{B}$, ktorý je ekvivalentný s A a
- (ii) pre každý stroj $B \in \mathcal{B}$ existuje stroj $A \in \mathcal{A}$, ktorý je ekvivalentný s B .

Turingov stroj

Church-Turingova téza

Turingove stroje sú formalizáciou označenia „algorithmus“, t.j. trieda rekurzívnych jazykov (rozhodnuteľných rozhodovacích problémov) zodpovedá triede algoritmicky (automaticky) rozpoznateľných jazykov

Turingov stroj

Definícia 4.21 Nedeterministický Turingov stroj (NTS) je

7-mica $M = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, q_{\text{accept}}, q_{\text{reject}})$, kde

- (i) $Q, \Sigma, \Gamma, q_0, q_{\text{accept}}, q_{\text{reject}}$ majú rovnaký význam ako pri deterministickom TS,
- (ii) $\delta : (Q - q_{\text{accept}}, q_{\text{reject}}) \times \Sigma \rightarrow \mathcal{P}(Q \times \Gamma \times \{L, R, N\})$ je **prechodová funkcia** stroja **M**, pre ktorú platí pre všetky $q \in Q - q_{\text{accept}}, q_{\text{reject}}$, že $\delta(q, c) \subseteq Q \times \{c\} \times \{R, N\}$,

Turingov stroj

Konfigurácia je rovnaká ako pri deterministickom TS.

Krok stroja M je relácia $\vdash_M$ na konfiguráciách

$$(\vdash_M \subseteq \text{conf}(M) \times \text{conf}(M))$$

Jazyk $L(M)$ akceptovaný NTS M definujeme rovnako ako pre deterministický TS

$$L(M) = \{w \in \Sigma^* \mid M \text{ akceptuje } w\}.$$

Turingov stroj

Definícia 4.25 Nech $M = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, q_{\text{accept}}, q_{\text{reject}})$ je NTS a x je slovo nad vstupnou abecedou Σ . **Strom výpočtu** $T_{M,x}$ stroja M na x je orientovaný strom definovaný takto:

- (i) Každý vrchol $T_{M,x}$ je označený konfiguráciou.
- (ii) Koreň stromu je jediný vrchol, do ktorého nevchádza hrana a je označený počiatočnou konfiguráciou $q_0 \zeta x$ stroja M na x .
- (iii) Každý vrchol $T_{M,x}$ označený konfiguráciou C má práve toľko synov, do koľkých konfigurácií sa z C vieme dostať na jeden krok výpočtu. Synovia sú označení príslušnými nasledovnými konfiguráciami konfigurácie C .

Turingov stroj

“kompilácia” programu pre TS

Majme TS $M = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, q_{\text{accept}}, q_{\text{reject}})$, kde

$Q = \{q_0, q_1, \dots, q_m, q_{\text{accept}}, q_{\text{reject}}\}$ a $\Gamma = \{A_1, A_2, \dots, A_r\}$.

$\text{Code}(q_i) = 10^{i+1}1$, pre $i = 0, \dots, m$,

$\text{Code}(q_{\text{accept}}) = 10^{m+2}1$,

$\text{Code}(q_{\text{reject}}) = 10^{m+3}1$,

$\text{Code}(A_j) = 110^j11$, pre $j = 1, \dots, r$,

$\text{Code}(N) = 1110111$,

$\text{Code}(R) = 1110^2111$,

$\text{Code}(L) = 1110^3111$,

$\text{Code}(\delta(p, A_l) = (q, A_m, \alpha)) =$

$\# \text{Code}(p) \text{Code}(A_l) \text{Code}(q) \text{Code}(A_m) \text{Code}(\alpha)$

pre prechod $\delta(p, A_l) = (q, A_m, \alpha)$, kde $p \in \{q_0, \dots, q_m\}$, $q \in Q$,
 $l, m \in \{1, \dots, r\}$ a $\alpha \in \{L, R, N\}$.

Turingov stroj

$$\text{Code}(M) = \#0^{m+3}\#0^r\#\text{Code}(\text{Prechod}_1)\text{Code}(\text{Prechod}_2)\dots$$

Ešte sa musíme zbaviť znaku $\#$. Jedno z mnohých riešení je homomorfizmus h , $h(0) = 00$, $h(1) = 11$, $h(\#) = 01$.

Definícia 4.30 Pre Turingov stroj M označíme **kód TM** M

$$\mathbf{Kod}(M) = h(\text{Code}(M)) \text{ a}$$

$$\mathbf{KodTM} = \{\mathbf{Kod}(M) \mid M \text{ je TS}\}.$$

A_{ver} označíme algoritmus (TS), ktorý rozhodne rozhodovací problém $(\Sigma_{\text{bool}}, \mathbf{KodTM})$, t.j. či dané $x \in (\Sigma_{\text{bool}})^*$ je kód TS.

Turingov stroj

Definícia 4.33 $x \in (\Sigma_{\text{bool}})^*$. Pre ľubovoľné kladné celé i hovoríme, že x je **kód i -teho TS** ak

- (i) $x = \text{Kod}(M)$ pre TS M a
- (ii) množina $\{y \in (\Sigma_{\text{bool}})^* \mid y \text{ je pred } x \text{ vzhľadom na kanonické usporiadanie}\}$ obsahuje presne $i - 1$ slov, ktoré sú kódmi TS.

Ak $x = \text{Kod}(M)$ je kód i -teho TS, potom M je **i -ty TS M_i** . i je **poradové číslo TS M_i** .

Vypočítateľnosť

Existuje jazyk, ktorý nie je rekurzívne vyčísliteľný (neexistuje TS, ktorý by ho rozpoznával).

Množina Kod_{TM} má menšiu kardinalitu ako množina všetkých jazykov nad Σ_{Bool} .

Definícia 5.1 A a B sú množiny.

Hovoríme, že $|A| \leq |B|$, ak existuje injektívne zobrazenie z A do B .

Hovoríme, že $|A| = |B|$, ak $|A| \leq |B|$ a súčasne $|B| \leq |A|$.

Hovoríme, že $|A| < |B|$, ak $|A| \leq |B|$ a neexistuje injektívne zobrazenie z B do A .

Vypočítateľnosť

Definícia 5.4 Množina A sa nazýva spočítateľná (countable) ak je konečná, alebo $|A| = |\mathbb{N}|$.

Príklady spočítateľných množín:

abeceda Σ , Σ^* , KodTM, $\mathbb{Z}$, $\mathbb{N}^+ \times \mathbb{N}^+$, $\mathbb{Q}^+$, $\mathbb{N}^+ \times \mathbb{N}^+ \times \mathbb{N}^+$

ale

Množina $[0,1]$ nie je spočítateľná.

$\mathcal{P}((\Sigma_{\text{Bool}})^*)$ nie je spočítateľná.

Vypočítateľnosť

diagonalizačný jazyk L_{diag}

$w_1, w_2, \dots$ sú všetky slová nad Σ_{Bool} v kanonickom usporiadaní.
 $M_1, M_2, \dots$ je postupnosť všetkých TS.
 $d_{ij} = 1 \Leftrightarrow M_i$ akceptuje j -te slovo w_j .

Definujme $L(M_i) = \{w_j \mid d_{ij} = 1 \text{ pre všetky } j \in \mathbb{N}^+\}$.

Diagonalizačný jazyk L_{diag} je rôzny od každého jazyka $L(M_i)$.

$$\begin{aligned} L_{\text{diag}} &= \{w \in (\Sigma_{\text{Bool}})^* \mid w = w_i, \text{ pre nejaké } i \in \mathbb{N}^+ \\ &\quad \text{a súčasne } M_i \text{ neakceptuje } w_i\}. \\ &= \{w \in (\Sigma_{\text{Bool}})^* \mid w = w_i, \text{ pre nejaké } i \in \mathbb{N}^+ \\ &\quad \text{a súčasne } d_{ii} = 0\}. \end{aligned}$$

Vypočítateľnosť

Definícia 5.23 Σ_1 a Σ_2 sú abecedy. $L_1 \subseteq \Sigma_1^*$ a $L_2 \subseteq \Sigma_2^*$ sú jazyky. Hovoríme, že **L_1 je (rekurzívne) redukovateľný na L_2** a označujeme $L_1 \leq_R L_2$ ak

$$L_2 \in \mathcal{L}_R \Rightarrow L_1 \in \mathcal{L}_R.$$

Vzhľadom na algoritmickú riešiteľnosť je L_2 aspoň tak ťažký ako L_1 .

Definícia 5.24 Nech sú $L_1 \subseteq \Sigma_1^*$ a $L_2 \subseteq \Sigma_2^*$ jazyky nad abecedami Σ_1 a Σ_2 . Hovoríme, že **M redukuje jazyk L_1 na jazyk L_2** , $L_1 \leq_m L_2$, keď existuje TS M , ktorý počíta zobrazenie $f_m : \Sigma_1^* \rightarrow \Sigma_2^*$ s vlastnosťou $x \in L_1 \Leftrightarrow f_m(x) \in L_2$, pre všetky $x \in \Sigma_1^*$. Funkcia f_m sa nazýva **redukcia** L_1 na L_2

Vypočítateľnosť

Lema 5.25 Ak $L_1 \leq_m L_2$, potom $L_1 \leq_R L_2$.

Lema 5.27 $L \leq_R L^C$ a súčasne $L^C \leq_R L$.

Dôsledok 5.28 $(L_{\text{diag}})^C \notin \mathcal{L}_R$.

Lema 5.29 $(L_{\text{diag}})^C \in \mathcal{L}_{\text{RE}}$.

Dôsledok 5.30 $(L_{\text{diag}})^C \in \mathcal{L}_{\text{RE}} - \mathcal{L}_R$, teda $\mathcal{L}_R \subsetneq \mathcal{L}_{\text{RE}}$.

Vypočítateľnosť

Definícia 5.31 Univerzálny jazyk ja jazyk

$$L_U = \{\text{Kod}(M)\#w \mid w \in (\Sigma_{\text{Bool}})^* \text{ a } M \text{ akceptuje } w\}.$$

Veta 5.32 Existuje **univerzálny** TS U taký, že

$$L(U) = L_U.$$

Teda platí, že $L_U \in \mathcal{L}_{\text{RE}}$.

Veta 5.33 $L_U \notin \mathcal{L}_R$.

Vypočítateľnosť

Definícia 5.35 Problém zastavenia (halting problem) je rozhodovací problém $(\{0, 1, \#\}^*, L_H)$, kde

$$L_H = \{\text{Kod}(M)\#x \mid x \in (\Sigma_{\text{Bool}})^* \text{ a } M \text{ zastaví na } x\}.$$

Veta 5.37 $L_H \notin \mathcal{L}_R$.

Vypočítateľnosť

$$L_{\text{empty}} = \{\text{Kod}(M) \mid L(M) = \emptyset\}.$$

$$(L_{\text{empty}})^C = \{x \in \{0, 1\}^* \mid (x \neq \text{Kod}(M') \text{ pre všetky TS } M') \text{ alebo } (x = \text{Kod}(M) \text{ a } L(M) \neq \emptyset)\}.$$

Lema 5.39 $(L_{\text{empty}})^C \in \mathcal{L}_{\text{RE}}$.

Lema 5.40 $(L_{\text{empty}})^C \notin \mathcal{L}_R$.

Dôsledok 5.41 $L_{\text{empty}} \notin \mathcal{L}_R$.

Dôsledok 5.43 Jazyk

$$L_{\text{eq}} = \{\text{Kod}(M) \# \text{Kod}(M') \mid L(M) = L(M')\} \notin \mathcal{L}_{\text{RE}}.$$

Vypočítateľnosť

Riceova veta

Definícia Vlastnosť jazykov z $\mathcal{L}_{RE}$ je nejaká ich podmnožina.

Vlastnosť je **triviálna** keď je buď $\emptyset$ alebo celé $\mathcal{L}_{RE}$

Rieceova veta Každá netriviálna vlastnosť jazykov z $\mathcal{L}_{RE}$ je nerozhodnuteľná ($\notin \mathcal{L}_R$).